

Dariusz Manasterski

Iwieńsko-trzciniński komponent stylistyczny we wczesnobrązowej ceramice Pojezierza Mazurskiego

Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziewiętej i badaniom
pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej 7 (48)/B, 89-94

2006/2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DARIUSZ MANASTERSKI (IA UW)

**IWIENSKO-TRZCINIECKI KOMPONENT STYLISTYCZNY
WE WCZESNOBRĄZOWEJ CERAMICE POJEZIERZA MAZURSKIEGO
(PL. 35-42)**

Od neolitu ceramika stanowi podstawową grupę źródeł w archeologii, zwłaszcza przy wydzieleniu kultur oraz tworzeniu ich chronologii względnej. Naczynia nie są dla społeczności pradziejowych jedynie pojemnikami, lecz pełnią funkcję nośników zakodowanych informacji kulturowych (np. DEPTA 1974; KWAPIŃSKI 1993; KOWALSKI 1998; 1999; 2000a; 2000b; 2003; VAN DEN BOOM 2000; KOWALSKI, DANKA 2000). Dzięki temu, że były to często uzupełniane przedmioty codziennego użytku, traktowane są przez badaczy neolitu i wczesnej epoki brązu jako źródła wrażliwe na zmiany (CZERNAK, KOŚKO 1980: 247-278; CZEBRESZUK 1996: 11-12; 2001b: 80-83; MAKAROWICZ 1998: 45; KADROW 2001: 29-65; JÓZWIAK 2003: 95; KOWALSKI 2003: 67-69). Poważną przeszkodą jest jednak pewien rodzaj konserwatyzmu, który towarzyszy wytwarzaniu i zdobieniu naczyń (HOŁUBOWICZ 1950: 11 sq.).

Najważniejszymi aspektami w analizie tej grupy zabytków są wątki stylistyczne dekoracji, morfologia i technologia. Znaczenie tej ostatniej wzrasta, gdy większość źródeł stanowią silnie rozdrobnione i mało charakterystyczne ułamki. W takiej sytuacji pomocnym staje się system zaproponowany przez L. Czerniaka i A. Kośko (1980) z uzupełnieniami P. Makarowicza (1989; 1998a), J. Czebreszuka (1996), M. Szymt (1996) i B. Józwiaka (2003). Umożliwia on najpełniejszy opis i określenie cech, które stają się pomocne w ustaleniu przynależności kulturowej i chronologii naczyń wytwarzanych przez społeczności agrarne neolitu i wczesnej epoki brązu. Jednak, według części badaczy, okresem, w którym następuje zaburzenie prawidłowości obserwowanych w garncarstwie kultury ceramiki wstęgowej, kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych, jest interstadium neolitu i brązu (CZEBRESZUK 1996). Według cytowanego badacza, wraz z rozwojem kultury ceramiki sznurowej, następuje zmiana statusu kulturowego technologii ceramiki, a późniejsze ugrupowania sięgają swobodnie po różne receptury.

Zaobserwowane prawidłowości są znacznie bardziej skomplikowane tam, gdzie nie było tradycji neolitycznej, a ceramika w niewielkim stopniu świadczy o statusie kulturowym. Najlepszym tego przykładem są problemy

z identyfikacją znacznej części ceramiki paraneolitycznej, zwłaszcza wytwarzanej w szerokiej strefie pogranicza społeczności agrarnych i zbieracko-łowickich. Sprawę komplikuje także wielowątkowa, wieloetapowa i wielotorowa synkretyczność powstających tu grup kulturowych (np. JÓZWIAK 2003: 195 sq.). Na ziemiach polskich w interstadium neolitu i brązu taką strefą przejściową było międzyrzecze Wisły i Odry, Mazowsze i północno-wschodnia Polska. To właśnie na pograniczu różnych systemów gospodarczych, jakimi były: wytwórczy na południu i południowym zachodzie oraz przyswajający na wschodzie i północnym wschodzie, przenikały się wpływy różnych ugrupowań kulturowych, nakładając się na i tak dość skomplikowaną miejscową strukturę. W efekcie dochodziło do formowania się i rozwoju lokalnych grup kulturowych, będących pod ciągłym wpływem wielokierunkowych oddziaływań, czemu najpewniej sprzyjała mobilność zbieraczy i łowców, oraz ich otwartość na niektóre elementy kulturowe „świata agrarnego”, przy częściowym konserwatyzmie w innych aspektach życia (MOSZYŃSKI 1951). Powstawała tu zatem mozaika różniących się między sobą grup, posiadających jednak wiele cech wspólnych. Te ostatnie umożliwiły wydzielenie wspólnych horyzontów techno-stylistycznych w ceramice (KEMPISTY 1972; 1973; JÓZWIAK 2003: 190-211; MANASTERSKI 2009: 37-88). Jako pierwsza zjawisko synkretyzacji w dekoracji ceramiki dostrzegła i opisała E. Kempisty (1972; 1973), nazywając tę grupę naczyń *ceramiką linińską*. Jej badania ograniczały się jednak do Mazowsza i Podlasia. Według autorki spletały się tu tradycje kultury niemeńskiej i ugrupowań późnego neolitu, tj. kultury pucharów lejkowatych, amfor kulistych i ceramiki sznurowej. Na to wszystko we wczesnej epoce brązu nakładały się oddziaływania kultury iwieńskiej, mierzanowickiej i trzcinięckiej.

Po blisko trzydziestu latach badań i obserwacji okazało się, że opisany synkretyzm ma znacznie szerszy zasięg terytorialny. Ponownego ujęcia zagadnienia podjął się B. Józwiak (2003). Wydzielił on w międzyrzeczu Wisły i Odry zespoły klasycznie niemeńskie i techno-stylistyczne horyzonty linińskie (HL 1-4)¹, spośród których ostatni, tj. HL 4, odpowiada wczesnobrązowemu procesowi synkretyzacji ugrupowań niemeńskich (JÓZWIAK 2003: 204-209).

¹ Horyzont liniński (HL 1-4) rozumiany jest przez B. Józwiaka (2003: 195-196) jako horyzont styku społeczności paraneolitycz-

nych (niemeńskich) z ugrupowaniami agrarnymi, czego wyrazem jest ceramika horyzontu linińskiego.

Do 2006 r. z obszaru pogranicza pozostały już tylko północno-wschodnie jego peryferia, do których należą Mazury. Wydawało się, że w neolicie była to strefa zasiedlona przez społeczności zbieracko-łowicze, jedynie penetrowana przez ugrupowania o gospodarce wytwórczej, tj. wstęgowe, amforowe i sznurowe (NOSEK 1967: 49-65; OKULICZ 1973: 94 sq.; GUMIŃSKI 2001; RYBICKA, WYSOCKI 2002). U schyłku neolitu miało tu dojść do powstania synkretycznej grupy o cechach późnosnurowych i leśno-wschodnioeuropejskich, która przetrwała aż do wczesnej epoki brązu (OKULICZ 1973: 116). Z tego odcinka czasu pochodzą znajdowane bez kontekstu, stosunkowo nieliczne prestiżowe przedmioty krzemienne, kamienne oraz brązowe, których nie udało się połączyć z ceramiką, ani zidentyfikować ich właścicieli (DĄBROWSKI 1968: 149 sq.; 1997: 11 sq., 42 sq.; 2004; OKULICZ 1973: 165-188; BLAJER 1990; BARGIEŁ, LIBERA 2004; MANASTERSKI 2009: 108 sq., tab. 12-13). Kolejny okres, trwający do czasu przybycia tu w IV okresie epoki brązu ludności kultury łuzycyckiej, był nadal wielką niewiadomą.

Przedstawiany obraz zaczął się zmieniać, od kiedy w końcu lat 90-tych XX w. doszło do odkryć osad (**Fig. 1**) w Szestnie, stan. II, gm. Mrągowo (BURSCHE, NOWAKOWSKI 1980: 211-223; FEDORCZUK, NOWAKOWSKI, SZYMAŃSKI 1989: 374-377; MANASTERSKI 2009: 29 sq.) i Ząbciu, stan. X, gm. Olsztynek (KAŁWAK, KARZEMAREK 2001: 86; KARZEMAREK 2000; MANASTERSKI, PIASECKI, WALUŚ 2002: 145; MANASTERSKI 2009: 21 sq.). Podczas badań pozyskano źródła nawiązujące do materiałów o cechach horyzontów linińskich. Nie były to jednak stanowiska jednokulturowe. Działalność ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z wczesnej epoki żelaza doprowadziła do silnego zaburzenia układu warstw oraz zniszczenia znacznej części obiektów datowanych na interstadium paraneolitu i brązu. Jedynie w Ząbciu zachowały się w większości nienaruszone jamy gospodarcze, pochodzące z tego okresu. Odkryta tu ceramika wykazuje w zakresie technologii, stylistyki i mor-

fologii szereg wymieszanych ze sobą cech komponentowych kultury niemieńskiej, grupy linińskiej oraz kultur: amfor kulistych, ceramiki sznurowej, mierzanowickiej, iwieńskiej i trzcinieckiej. W grupie ceramiki o cechach wczesnobrązowych dominują naczynia ze stylistyką dwóch ostatnio wymienionych jednostek. Widoczna jest również prawidłowość polegająca na tym, że kilku naczyniom jednoznacznie kulturowo, tzw. importom, towarzyszy cały szereg różnego rodzaju naśladownictw i przekształceń (MANASTERSKI 2009: 81 sq.). Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na niesłychanie silne nasycenie komponentami „zachodnimi”, tj. typowymi dla horyzontów iwieńsko-wczesnotrzcinieckich (KI I-III i HT 1-2)² wyróżnionych dla Kujaw. Sprawia to wrażenie procesu „iwienizacji-trzcinietyzacji”, synkretycznych już, późnoneolitycznych/późnoparaneolitycznych ugrupowań mazurskich (MANASTERSKI 2009: 139 sq.). Do najbardziej charakterystycznych wątków, które można wyróżnić w omawianej ceramice, należą linie ryte oraz towarzyszące im guzki i stempelki wykonane w większości przypadków w układach podobnych do znanych z KI/HT 1-2. Wśród nich najpospolitszymi są (porównaj z **Fig. 2**):

- dookolne, zwielokrotnione żłobki rozdzielone delikatnymi stempełkami (**Fig. 6:7-9,13,15, 7:12**);
- dookolne, zwielokrotnione żłobki podkreślone rzędem delikatnych stempełków (**Fig. 6:8,14**);
- dookolne, zwielokrotnione żłobki podkreślone żłobionymi „krokwiemi” lub zygzakami (**Fig. 6:7,10,11, 8:5-9**);
- dookolne, zwielokrotnione żłobki rozdzielone pasmem żłobionych „krokwi” lub zygzaków (**Fig. 6:12, 7:9-11**);
- żłobiony układ strefowo-metopowy (**Fig. 7:7,8**);
- dookolne żłobki rozdzielone zazwyczaj pionowym akcentem: rytym (**Fig. 5:6-11**), plastycznym (**Fig. 4:7-12**);
- dookolna listwa plastyczna w miejscu przejścia szyi w brzusiec (**Fig. 3:24-36**);
- guzki lub małe przekłute uszka ze żłobionymi „wąsami” oraz towarzyszącym im dookolnym żłobieniem lub ornamentem odciskającym nawiązującym swoim układem do zdobienia rytego (**Fig. 4:7-12**).

² Określenia przyjęte za J. Czebreszukiem (1996: 113-114) oraz P. Makarowiczem (1998a: 129-131). Pierwszy z wymienionych badaczy traktuje kulturę iwieńską jako lokalną, niżową odmianę pucharów dzwonowatych, bezpośrednio związaną z prowincją północnoeuropejską i wyrażającą się synkretyzmem cech kultury grobów jednostkowych/ceramiki sznurowej i pucharów dzwonowatych. Drugi zaś badacz, nie negując synkretyzmu kultury grobów jednostkowych/ceramiki sznurowej i pucharów dzwonowatych, nie traktuje kultury iwieńskiej jako niżowej wersji pucharów

dzwonowatych, lecz jako synkretyczne ugrupowanie kultury grobów jednostkowych i pucharów dzwonowatych, przyswajające wzorce innych kultur, przede wszystkim z kręgu naddunajskiej cywilizacji wczesnobrązowej. Proponuje on także następujący podział: PDZ 1 to KI 1 – faza wczesnoiwieńska (protoiwieńska), PDZ 2 to KI 2 – faza klasyczoiwieńska, PDZ 3 to KI 3 – faza późnoiwieńska, co w tym przypadku odpowiada taksonom horyzontu trzcinieckiego 1-2 (HT 1-2), a te z kolei traktowane są jako struktury postiwieńskie lub/i iwieńsko-trzcinieckie.

Według części badaczy to właśnie kultura iwieńska stała się katalizatorem przemian zachodzących na zachodnim skraju ekumeny ludów paraneolitycznych, a w efekcie wydatnie przyczyniała się do uformowania kultury trzcinięckiej (np. GARDAWSKI 1959: 122-124; MAKAROWICZ 1998a: 283 sq.). Podobny proces zachodził najpewniej na obszarze Pojezierza Mazurskiego. Nie można jednak z całą pewnością stwierdzić, czy są to jedynie silne oddziaływania, czy może doszło tu do wykształcenia się lokalnego ugrupowania o charakterze trzcinięckim. Brak dat radiowęglowych z zespołów z omawianą ceramiką nie pozwala również stwierdzić, czy być może nie są to najstarsze materiały o charakterze trzcinięckim³ (MANASTERSKI 2009: 139 sq.). Bez wątpliwości mamy do czynienia z lokalnym, mazurskim naśladownictwem iwieńskich pierwowzorów. W wielu wypadkach jedynym odzwierciedleniem tej obecnej przecież na Mazurach, a wywodzącej się z Kujaw, stylistyki są nawiązania do układów wątków. Były one jednak realizowane tradycyjnymi dla społeczności paraneolitycznych narzędziami. Całość swoją strukturą nawiązuje do tendencji opisanych w ceramice linińskiej i HL 2-4, tworząc razem z nimi obszar synkretycznych stylistyk ugrupowań pogranicza „leśno”-rolniczego (KEMPISTY 1970; 1972; 1973; CZEBRESZUK 1988: 192-195; 1996: 147-151; 2001a: 331-336; 2001: 164 sq.; 2004; MAKAROWICZ 1998b: 274 sq.; 2001; JÓZWIĄK 2003: 195 sq.; MANASTERSKI 2009: 37 sq.). Na załączonych rycinach przedstawiono wybrane przykłady naczyń najlepiej reprezentujących omawianą stylistykę (Fig. 3-8). Z jednej strony są to najbardziej charakterystyczne formy pochodzące z ekumeny zwartej osadnictwa kultury iwieńskiej i trzcinięckiej, z drugiej zaś ich mazurskie analogie, przede wszystkim z Ząbia i Szestna. Podsumowując można stwierdzić, że na Pojezierzu Mazurskim większość odkrytej ceramiki, datowanej na wczesną epokę brązu, zawiera połączone ze sobą komponenty techno-stylistyczne i morfologiczne naczyń niemieńskich, linińskich, amfor kulistych, sznurowych, mierzanowickich oraz iwieńskich i wczesnotrzcinięckich⁴. Z ceramiką o cechach synkretycznych występują naczynia uznane za „importy” z kultury iwieńskiej. Komponenty iwieńskie i wczesnotrzcinięckie wystąpiły najliczniej w Ząbiu, tj. w zachodniej części Pojezierza Mazurskiego, a w mniejszym stopniu w Szestnie, położonym ok. 70 km

na NE od Ząbia, co w porównaniu ze znaleziskami białoruskimi (np. KRYVALCĚVIČ 1997) wskazuje na tendencję spadkową przebiegającą w kierunku wschodnim i północno-wschodnim. Najliczniejszą grupę tworzą naczynia, w których można dopatrzeć się, podobnie jak w przypadku materiałów z Białorusi, jedynie przetworzonej stylistyki wczesnobrązowej, przy zachowaniu lokalnej tradycji morfologicznej.

Omawianej ceramice mazurskiej chronologicznie odpowiadają między innymi płoszcza bifacjalne (LIBERA 2001: Katalog; BARGIEŁ, LIBERA 2004) oraz przedmioty brązowe o cechach unietyckich (DĄBROWSKI 1968: 149 sq.; 1997: 11 sq., 42 sq.; 2004; OKULICZ 1973: 165-188; BLAJER 1990; MANASTERSKI 2009: tab. 13).

Przedstawione stwierdzenia wynikają z uchwycionych w źródłach archeologicznych dowodów nie tylko na oddziaływania, lecz także penetrację Pojezierza Mazurskiego przez ludność kultury iwieńskiej oraz iwieńskiej o cechach wczesnotrzcinięckich. Potwierdzają to również wyniki analizy zwierzęcych szczątków kostnych⁵ towarzyszących ceramice i wytworom krzemieniom oraz kamiennym odkrytym w Ząbiu (MANASTERSKI 2009: 123 sq.). Można zatem stwierdzić, że doszło do wykształcenia się tu lokalnej stylistyki wczesnobrązowej, mieszczącej się w kategoriach stylistycznych trzcinięckiego kręgu kulturowego (cf. KOŚKO 1979: 161 sq., 194 sq.; CZEBRESZUK 1996: 152 sq.; 1998: 420-428; 2001b: 150 sq.; KOŚKO, KŁOČKO 1998; MAKAROWICZ 1998a: 291sq.; 1998b; 2001; MANASTERSKI 2009: 139, 143 sq.).

Obecnie nie można jednak określić skali zjawiska, a co za tym idzie – stwierdzić, czy mamy do czynienia jedynie z kilkoma epizodami, czy też jest to ogólna, mazurska tendencja. Przeszkodą w tym względzie jest ubóstwo rozpoznanych wykopaliskowo stanowisk, zawierających odpowiednie ilości dystynktywnej ceramiki, oraz brak dat radiowęglowych, które pozwoliłyby na stosunkowo precyzyjne ustalenie pozycji chronologicznej badanych naczyń. Można się jedynie domyślać, że dotychczasowe odkrycia są zapowiedzią kolejnych w przyszłości. Wskazują one również na istnienie lokalnej wersji znacznie szerszego terytorialnie i chronologicznie procesu przechodzenia społeczności paraneolitycznych w ugrupowania wczesnej epoki brązu (MANASTERSKI 2009: 139 sq.).

³ Data 3660±60 BP, 2200-1880 cal BC (GdA-480) ze stan. X w Ząbiu pochodzi z jamy z kośćmi dłoni w porządku anatomicznym, lecz bez jakichkolwiek innych źródeł ruchomych (MANASTERSKI 2009: 27, pl. 17, 67:1).

⁴ Więcej na ten temat w pracy D. Manasterskiego (2009).

⁵ Uzyskane wyniki najbardziej przypominają dane pochodzące ze stanowisk kręgu trzcinięckiego w międzyczeczu Wisły i Odry (GÓRSKI, MAKAROWICZ, TARAS 2004).

Literatura

BARGIEŁ B., LIBERA J.

- 2004 *Problem przynależności chronologiczno-kulturowej bifacjalnych płoszczy i noży sierpowatych na obszarze Polski północno-wschodniej* [in:] Pruthenia Antiqua. Studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich. Vol. I. Człowiek, a środowisko w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza u południowo-wschodnich pobrzeży Bałtyku, M.J. Hoffmann, J. Sobieraj eds, Olsztyn, p. 55-69.

BLAJER W.

- 1990 *Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź.

VAN DEN BOOM H.

- 2000 *Keramik als Bedeutungsträger* [in:] Kultura archaiczna w zwierciadle wyobrażeń, słów i rzeczy, H. van den Boom, A.P. Kowalski, M. Kwapiński eds, Gdańsk, p. 123-136.

BURSCHE A., NOWAKOWSKI W.

- 1980 *Osada z wczesnej epoki żelaza i okresu rzymskiego z „Ptasiej Wyspy” na jez. Salet, Szestno, stan.II, woj. olsztyńskie*, Wiadomości Arch 62, p. 211-224.

CZEBRESZUK J.

- 1988 *„Leśno” – wschodnioeuropejski komponent kulturowy w rozwoju schyłkowoneolitycznych społeczeństw Kujaw* [in:] Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy, A. Cofta-Broniewska ed., Inowrocław, p. 185-196.
- 1996 *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.
- 1998 *„Trzciniec” – koniec pewnej tradycji* [in:] „Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces?, A. Koško, J. Czebreszuk eds, Poznań, p. 411-429.
- 2001a *Północno-wschodnia rubież oddziaływania idei pucharów dzwonowatych* [in:] Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr., J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz eds, Poznań, p. 327-340.
- 2001b *Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.). Alternatywny model kultury*, Poznań.
- 2004 *Z zachodu na wschód i ze wschodu na zachód: „kultury pucharowe” i ugrupowania leśno-wschodnioeuropejskie na przełomie neolitu i brązu* [in:] Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski, A. Koško ed., Kraków, p. 119-136.

CZERNIAK L., KOŠKO A.

- 1980 *Zagadnienie efektywności poznawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych. Z problematyki badań nad „datowaniem technologicznym” ceramiki kultur neolitycznych w strefie Kujaw*, Arch. Polski 25, fasc. 2, p. 247-278.

DĄBROWSKI J.

- 1968 *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- 1997 *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*, Białystok.
- 2004 *Ältere Bronzezeit in Polen. Starsza epoka brązu w Polsce*, Warszawa.

DEPTA H.

- 1974 *Wyobrażenia mistyczne i estetyczne*, Studia estetyczne 11, p. 179-185.

FEDORCZUK M., NOWAKOWSKI W., SZYMAŃSKI P.

- 1989 *Od epoki żelaza po schyłek okresu wędrówek ludów. Badania w 1995 r. zespołu osadniczego nad Jeziorem Salet, koło Wyszemborka, gmina Mrągowo*, Światowit 41, fasc. B, p. 367-387.

GARDAWSKI A.

- 1959 *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, MatStar 5, p. 7-189.

GÓRSKI J., MAKAROWICZ P., TARAS H.

- 2004 *Podstawy gospodarcze ludności kręgu trzcinieckiego w dorzeczu Wisły i Odry* [in:] Nomadyzm a pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Dniepru, A. Koško, M. Szmyt eds, Poznań, p. 191-213.

GUMIŃSKI W.

- 2001 *Kultura Zedmar. Na rubieży neolitu „zachodniego”, Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.* [in:] Od neolityzacji do początków epoki

brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr., J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz eds, Poznań, p. 133-152.

HOŁUBOWICZ W.

1950 *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.

JÓZWIAK B.

2003 *Spoleczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niziu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.

KADROW S.

2001 *U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej*, Kraków.

KAŁWAK G., KARCZMAREK P.

2001 *Schyłkowoneolityczny pochówek na stanowisku X w Ząbciu, gm. Stawiguda, pow. Olsztyn, woj. warmińsko-mazurskie*, Światowit 2 (43), fasc. B (2000), p. 86-90.

KARCZMAREK P.

2000 *Materiały neolityczne pozyskane podczas badań wykopaliskowych w sezonach 1997 i 1998 na stanowisku X w Ząbciu, gm. Stawiguda, woj. warmińsko-mazurskie* (maszynopis pracy magisterskiej w IA UW).

KEMPISTY E.

1970 *The Complex of Comb- and Pit-marked Pottery Cultures* [in:] *The Neolithic in Poland*, T. Wiślański ed., Wrocław–Warszawa–Kraków, p. 232-295.

1972 *Materiały tzw. kultury ceramiki „grzebykowo-dółkowej” z terenu Mazowsza i Podlasia*, Wiadomości Arch 37, fasc. 4, p. 411-483.

1973 *Kultura ceramiki „grzebykowo-dółkowej” na Mazowszu i Podlasiu*, Wiadomości Arch 38, fasc. 1, p. 3-75.

KOŚKO A.

1979 *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu*, Poznań.

KOŚKO A., KLOČKO W.

1998 *„Trzciniac” – stabilizacja systemu cyrkulacji wzorców kulturowych na pograniczu „cywilizacji wczesnobrązowych” wschodniej i zachodniej Europy? Zasięg i mechanizmy zjawiska* [in:] *„Trzciniac” – system kulturowy czy interkulturowy proces?*, A. Koško, J. Czebreszuk eds, Poznań, p. 397-404.

KOWALSKI A.P.

1998 *Wstęga i sznur. Ornament w ceramice neolitycznej w perspektywie tradycji indoeuropejskiej*, Przegląd Arch 46, p. 23-36.

1999 *Symbol w kulturze archaicznej* [Pisma Filozoficzne, vol. 64], Poznań.

2000a *Genealogia sztuk I. Naczynia prehistoryczne w świetle filozofii sztuki M. Heideggera* [in:] H. von den Boom, A.P. Kowalski, M. Kwapiński eds., *Kultura archaiczna w zwierciadle wyobrażeń, słów i rzeczy*, Gdańsk, p. 123-136.

2000b *Genealogia sztuk I. Naczynia w słowniku kultury „nostratycznej”. Analiza magicznego doświadczenia rzeczy* [in:] *Kultura archaiczna w zwierciadle wyobrażeń, słów i rzeczy*, H. von den Boom, A.P. Kowalski, M. Kwapiński eds, Gdańsk, p. 149-166.

2003 *Ornament jako wyznacznik kallotropijny w „sztuce pradziejowej”* [in:] *Estetyka w archeologii*, B. Gediga, A.P. Kowalski eds, Gdańsk, p. 67-77.

KOWALSKI A.P., DANKA I.R.

2000 *Kultura i wyobrażenia społeczeństw neolitycznych. Wybór słownictwa indoeuropejskiego* [in:] *Kultura archaiczna w zwierciadle wyobrażeń, słów i rzeczy*, H. von den Boom, A.P. Kowalski, M. Kwapiński eds, Gdańsk, p. 215-243.

KRYVALCEVIČ M.

1997 *Z badań nad kulturą trzciniacką na Polesiu Białoruskim w dorzeczu Prypeci*, Folia Praehistorica Posnaniensia 8, p. 70-96.

KWAPIŃSKI M.

1993 *Uwagi o metodzie badań ikonografii prehistorycznej* [in:] *Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich*, M. Kwapiński, H. Paner eds, Gdańsk, p. 5-11.

LIBERA J.

2001 *Krzemienne formy bifacialne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*, Lublin.

MAKAROWICZ P.

- 1989 *Osada kultury iwieńskiej w Rybinach, woj. włocławskie, stanowisko 14*, Inowrocław.
- 1998a *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinickiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*, Poznań.
- 1998b *Kujawski nurt trzcinickiego kręgu kulturowego – podstawy taksonomiczne* [in:] „Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces?, A. Koško, J. Czebreszuk eds, Poznań, p. 33-60.
- 2001 *Trzciniński krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu* [in:] Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr., J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz eds, Poznań, p. 351-360.

MANASTERSKI D.

- 2009 *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szestno*, Warszawa.

MANASTERSKI D., PIASECKI K., WALUŚ A.

- 2002 *Schyłkowoneolityczny grób szkieletowy z ozdobami bursztynowymi ze stanowiska X w Ząbiu, woj. warmińsko-mazurskie*, Światowit, 3 (44), fasc. B (2001), p. 145-166.

MOSZYŃSKI K.

- 1951 *Ludy zbieracko-łowieckie*, Kraków.

NOSEK S.

- 1967 *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

OKULICZ J.

- 1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

RYBICKA M., WYSOCKI J.

- 2002 *Sprawozdanie z odkrycia z 2001 roku neolitycznych zabytków w Równinie Dolnej, st. III, gm. Korsze, woj. warmińsko-mazurskie* [in:] Badania archeologiczne w Polsce Północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001, M. Karczewska, M. Karczewski eds, Białystok, p. 117-121.

SARNOWSKA W.

- 1969 *Kultura unietycka w Polsce*, vol. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków.

SZMYT M.

- 1996 *Spółeczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.

DARIUSZ MANASTERSKI (IA UW)

**THE IWNO-TRZCINIEC STYLISTIC COMPONENT IN EARLY BRONZE AGE POTTERY
OF THE MASURIAN LAKE DISTRICT**

SUMMARY

Yet in the last decade of the previous century the Masurian Lake District appeared as an area almost completely void of pottery in the Iwno-Trzciniec style (DĄBROWSKI 1997: 14-19; CZEBRESZUK 2004; MANASTERSKI 2009: 16 sq.). Research of the last 20 years has brought discoveries of several settlement sites in this area, which were dated to the end of the Neolithic and the beginning of the Bronze Age. These sites yielded very rich sources, among which pottery is the most numerous (MANASTERSKI 2009: 32 sq.). The most significant sites are Ząbie, Site X, the Olsztynek Commune, and Szestno, Site 2, the Mrągowo Commune (MANASTERSKI 2009: 21-30). Among syncretic materials with features of Para-Neolithic (the Neman Culture, the Linin Group), Late

Neolithic (the Globular Amphora Culture, the Corded Ware Culture) and Early Bronze Age cultures (the Proto- and the Mierzanowice Cultures, the Iwno Culture and the Trzciniec Cultural Circle), the most numerous are these with a clear presence of the Iwno-Trzciniec stylistic component (Figs. 3-8). It clearly points to the participation of the Iwno Culture population in the process of “Iwienisation/Trzcinietisation” of Para-Neolithic groups in this region. Taking the radiocarbon date into consideration (3660±60 BP, 2200-1880 cal BC; GdA-480) which was acquired from Feature 192 at Ząbie, it is possible – in spite of the lack of pottery in this feature – to assume a very early formation of a society with early Trzciniec characteristics in the territory of Masuria.